

POST-NEOLİBERAL KALKINMA PARADİGMASINDA "KALKINMADA KADIN VE GÜÇLENME" ALGISI: DÜNYA BANKASI ÖRNEĞİ

DOI NO: 10.5578/jeas.8907

HATİCE KARAÇAY* BERNA ŞAFAK ZÜLFİKAR** DERYA GÜLER AYDIN***

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Dünya Bankası örneği altında post-neoliberal uluslararası kuruluşların kadının güçlenmesi konusuna bakış açısını eleştirel bir biçimde sunmak ve kadının güçlenmesi ve özgürleşmesi için benimsenmesi gereken çerçevenin ne olması gerektiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kadının güçlenmesi söyleminin oluşumu/gelişimi ve ardından kavramın tanımı ve kapsamı incelenecektir. İkinci bölümde, kalkınmada kadının rolü tarihsel bir perspektif altında incelenecektir. Çalışmanın son bölümünde ise, Dünya Bankasının ve dolayısıyla yeni kalkınma paradigmasının temel aldığı güçlenme yaklaşımının zayıflıkları/zaafları ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadının Güçlenmesi, New York Uzlaşısı, Kalkınmada Kadın, Kapsayıcı Kalkınma.

JEL: O1-B5

THE PERCEPTION OF "WOMEN IN DEVELOPMENT AND EMPOWERMENT" IN THE POST LIBERAL DEVELOPMENT PARADIGM: SAMPLE OF WORLD BANK

ABSTRACT

The aim of this study is to present the perspectives of post-neoliberal international organizations on women empowerment critically and to determine the available framework that ensures women's empowerment and emancipation under the case of World Bank. For this aim, this study is composed of three sections. In the first section, the foundation/development of the discourse of women development and then definition and the scope of the concept will be examined. In the second section, the role of the women in development under the historical perspective will be investigated. In the last section of the study, the weakness/disability of the empowerment conception of new development paradigm will be demonstrated.

Keywords: Women Empowerment, New York Consensus, Women in Development, Comprehensive Development.

* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, e-mail: hatice@hacettepe.edu.tr

** Arş. Gör. Çankırı Karatekin Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, e-mail: bernazulfikar@gmail.com

*** Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, e-mail: dgaydin@hacettepe.edu.tr

GİRİŞ

Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren neoklasik analizin tüm gelişmekte olan ülkeler için öne sürdüğü -Washington Uzlaşısıⁱ olarak da adlandırılan- bir dizi iktisat politikalarının başarısızlıkla sonuçlanması, neoliberal paradigmadaki yeni bir perspektif geliştirme ihtiyacını doğurmuştur. Bu perspektifte, yalnızca iktisadi büyüme odaklı politikaların değil, kalkınma odaklı politika kümesinin de benimsenmesi gerektiği ele alınmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin yasal ve kurumsal reformlara tabi tutulması gereğinin altını çizen Post-Washington Uzlaşısıⁱⁱ ve kalkınmanın insani ve sosyal boyutuna BM Örgütüncü yapılan vurgu nedeniyle, Post-Washington Uzlaşısı'nın daha kapsamlısı olarak değerlendirilen New York Uzlaşısı (Fukuda-Parr, 2003:310), anaakım kalkınma paradigmasının yeni bir döneme girmesine yol açmıştır. Böylece New York Uzlaşısı çerçevesinde, azınlık hakları, demokrasi, cinsiyet eşitsizliği gibi daha önce heterodoks sosyal bilimcilerin merkez altına aldığı konular anaakımlaştırılarak, bu sorunlar üzerine politika önermeleri geliştirilmiştir. Bu çerçevede, bu çalışmanın konusunu da oluşturan kadının güçlendirilmesi sorunu, çeşitli uluslararası kuruluşların – başta Dünya Bankası, ILO, BM vb- ana gündem maddelerinden birini oluşturmuştur.

Bahsi geçen uluslararası kuruluşların çabalarına rağmen, halen pek çok gelişmekte olan ülkede ve hatta kimi gelişmiş ülkelerde yaşanan toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununun derinliği ve bu bağlamda kadının güçlenmesi politikalarına duyulan ihtiyacın şiddeti, bu uluslararası kuruluşların ilgili soruna bakış biçimine şüpheyle yaklaşılmasına sebep olmuştur.

Çalışmamızda, bu bağlamda, bahsi geçen uluslararası kuruluşların, kadının güçlenmesi olgusuna bakış biçimlerinin eleştirel bir çerçevede sorgulanması amaçlanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde, çalışmada, öncelikle literatürde yer

alan farklı çalışmalar ışığında güçlenme kavramının tanım ve kapsamı incelenecektir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde, kalkınmada kadının rolü tarihsel bir perspektif altında değerlendirilerek; kadının güçlenmesi söyleminin oluşum ve gelişim öyküsü ele alınmaya çalışılacaktır. Son kısımda ise, iki odak etrafında yoğunlaşılacak; New York Uzlaşısı'nın/post-neoliberal kalkınma paradigmasının temel aldığı güçlenme yaklaşımının temel zayıflıkları/zaafları Dünya Bankası örneği altında değerlendirilecektir.

1. GÜÇLENME: TANIM VE KAPSAMI

Güçlenmeⁱⁱⁱ kavramı sosyal bilimciler tarafından üzerinde uzlaşa sağlanmış bir kavram değildir. Son yıllarda çeşitli uluslararası kuruluşların, kalkınma ajanslarının ve sosyal bilimcilerin oldukça önem verdiği güçlenme kavramı çeşitli kesimlerce farklı vurgu ve farklı boyutları ile değerlendirilmiştir. Aslında kavramın birbiriyle bağlantılı psikolojik, sosyal, siyasal, ekonomik ve etik boyutları söz konusudur ve yapılan araştırmanın odak noktası çerçevesinde, bu temellerden birine ya da birkaçına ağırlık verilmektedir.

Kavramın mikro temelleri –etik ve psikolojik- üzerine, diğer bir ifadeyle bireyin değerleri ve inanç sistemi üzerine yapılan tartışmalara baktığımızda, bu tartışmaların teorik kökeninin Neo-Aristotelyen ve/veya Kantçı bir çerçeveden kaynaklandığı gözlenmekte ve bu tartışmaların özellikle Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımı^{iv}ndan beslendiği dikkat çekmektedir.

Güçlenme kavramının arkasında yatan temel kavram, özerkliktir. İngilizcede "autonomy" olarak ifade edilen özerklik kavramı, Yunanca da "kendi kendine" anlamına gelen "autos" ile "kural" ya da "yönetim" anlamına gelen "nomos" sözcüklerinin bir araya getirilmesinden türetilmiştir. Kısaca, özerklik, bireyin herhangi bir baskı altında kalmadan kendi yaşam kural-

larını oluşturması, kendi kendini yönetebilmesi olarak ifade edilebilir.

Özerklik kavramını bireye uygulayan ilk felsefeci Immanuel Kant'tır. Kant'ın etik anlayışı çerçevesinde özerklik, tüm duyular dünyasından soyutlanmış/arınmış bireyin salt aklına dayandırarak oluşturduğu seçme ve isteme özgürlüğüdür (Kant, 1999). Ancak, günümüzde özerklik anlayışı, soyutlanmış bir birey üzerinden kurgulanmamakta; kavramın toplumsal bağı ve sosyolojik kökleri de göz önüne alınmaktadır. Bireysel özerklik, aynı zamanda sosyal olarak yapılandırılan bir olgudur. Clement (1996)'in de ifade ettiği gibi; "gerçekte, özerk olmayı öğreniriz ve bu yeterliliği diğerlerinden izole edilerek değil, diğerleriyle ilişkilerle öğreniriz (Yazıcı, 2008: 81).

Yukarıda ifade edildiği gibi, güçlenmenin temel dayanağı, özerkliktir. Özerk birey, kendi değer, inanç ve yaşam hedeflerini koruyarak; gerek ve koşullara uygun, özgür eylem ve seçimde bulunabilen bireydir. Özerk birey, neo-Aristotelyen bağlamda, kendi "iyi yaşam"

algısını kendi iradesiyle belirleyen ve kendi "iyi yaşam"ını gerçekleştirmeyi hedefleyen bireydir.

Dolayısıyla, güçlenme, sosyolojik köklerinden bağımsız düşünülemeyen özerk bireyin kendi "iyi yaşam"ını gerçekleştirmesi için gerekli faktörler setinin sağlanması ve geliştirilmesi olarak değerlendirilebilir.^{vi}

Aşağıdaki tablodan da gözlemlendiği üzere, literatürde yer alan çeşitli güçlenme tanımlarının pek çoğunda Sen'in yapabilirlikler yaklaşımının ya da Nussbaum'un Neo-Aristotelyen yaklaşımının izlerini görmekteyiz. Tablodaki bazı önemli çalışmalarda kadının güçlenmesi kavramı, aşağı yukarı, kadının kendi özgür iradesiyle belirlediği "iyi yaşam"ını gerçekleştirebilmesi için gerekli koşulların –belki de 6 no.lu dipnotta ifade edilen listenin- kadınlarca elde edilebilmesi süreci olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 1: Güçlenmeye İlişkin Temel Kavramlar ve Tanımlar^{vii}

Çalışmalar	Güçlenmeye İlişkin Temel Kavram ve Tanımlar
Chambers (1993)	Güçlenme, insanların özellikle daha yoksul kesimlerin kendi yaşam koşulları üzerine daha çok kontrole, daha iyi bir geçim düzeyini güvence altına almaya ve temel bir unsur olarak üretken varlıkları kontrol etmeye olanak sağlamak olarak ifade edilir.
McMillian (1995)	Olaylar ve sonuçlar üzerine etki kazanmayı ifade eder.
Oxaal ve Baden (1997)	Güçlenme, sadece belirli faaliyetler ve sonucunda elde edilen çıktılar olarak tanımlanmayabilir; çünkü güçlenme kadınların özgürce analiz yapabilmeleri, kendi ilgi ve ihtiyaçlarını geliştirmeyi içeren bir süreçtir. Bu ihtiyaç ve istekler, başka sosyal aktörler tarafından empoze edilmeden, kadınların kendilerine önceden tanımlanmadan, kendilerinin farkına vardıkları ihtiyaç ve isteklerdir, güçlenme de bu ihtiyaç ve ilgileri geliştirme sürecidir.
Rowland (1997)	Güçlenme karar alma süreçlerinden daha fazlasını ifade eder. Güçlenme kadınlara karar alma konusunda yetkili ve yetenekli olduğu algısını kazandırma süreçlerini içermelidir.
Strandburg (1998)	Güçlenme kadınlarının kendi yaşamlarının kontrolünü ele aldıkları tüm süreçleri içerir. Bu tür bir güçlenme anlayışı insani gelişme tanımı ile örtüşür. İnsani gelişme insanların tercihlerini geliştirme süreci olarak ifade edilir. Her iki kavram da süreç tanımları yapar. İnsani gelişme tercihlerin genişlemesini zorunlu kılarken, güçlenme bu genişletilmiş tercihler arasından seçme yeteneği elde ediş sürecidir.
Mayoux (2000), DFID	Kadınların güçlenmesi bireylerin düşünme, özgürce davranma, tercihlerini yapabilme, kendi potansiyelini gerçekleştirme gücünü elde etmek olarak tanımlanır.
Kabeer (2001)	Güçlenme, bireyin stratejik yaşam tercihleri yapması konusundaki yapı-
	bilirliğini genişletmeyi ifade eder.
Appleyard (2002)	Güçlenme insanları inanışları nedeniyle tercihler yapan pasif objeler olmaktan çıkarır ve kendi kararlarını alan bireyler haline getirir. Güçlenme, bütün bireylerin güçlenmesine odaklanırken, yoksul yanlısı kalkınma yolu ile çeşitli fırsat ve hizmetlere ulaşma haklarının olduğunu ifade eder.
Mallhotra (2002)	Farklı kişi ve grupların kendilerini etkileyen kurumları etkileyip sorumlu tutabilmelerini sağlayacak varlık ve yeteneklerini geliştirmeyi ifade eder.
Brown (2003)	Güçlenme, bir bireyin potansiyel gerçeklikleri değiştirmesi/başkalaştırması ve kendi yaşamını daha iyi hale getirmesi adına fırsatlar oluşturulmasını – Temel İhtiyaçlar çerçevesinde- amaçlar.
Mason & Smith (2003)	Güçlenme karşılıklı iletişim içerisinde oldukları kişilerle çatıştıklarında dahi bireylere kendi kaderlerini kontrol etme yapabilirliğini genişletme/geliştirme olarak ifade edilir.
Moser (2003)	Güçlenme, yoksul insanların katılımları etki ve kontrolleri ile kendilerini etkileyen kurumların hesap verebilirliğini sağlamak konusundaki varlık ve yapabilirliklerini genişletme olarak ifade edilir.
Khawaja (2005)	Güçlenme iki bileşenden oluşur; bilgi ve etki. Bu iki bileşen bireyin kendi tercihlerini tanımlama ve açıklamasına olanak sağlar. Bağlayıcı gücü nedeniyle bilgiye dayalı kararlar almayı sağlar.
Narayan (2005)	Güçlenme, yoksul insanların katılımları etki ve kontrolleri ile kendilerini etkileyen kurumların hesap verebilirliğini sağlamak konusundaki varlık ve yapabilirliklerini genişletme olarak ifade edilir.
Alsop (2006)	Güçlenme bir grubun ya da bireyin etkin tercihler yapması olarak tanımlanır. Bu tercihler daha sonra elde edilmek istenilen sonuçlara/çıktılara dönüşecektir.

Tablodan da görüldüğü üzere, literatürde yer alan çalışmalarda, esas olarak, kadının güçlenmesini ölçebilmek için, karşılaştırılabilir güçlenme göstergeleri oluşturulmaya/geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak, çalışmalarda ele alınan göstergelere bakıldığında, aslında birbirlerinden kopuk değerlendirmeler yapılmadığı; göstergelerin bazı ortak noktalar üzerinden geliştiği gözlenmektedir. Bu çalışmalarda dört temel çıkış noktasından/başlıktan hareket edildiği ifade edilebilir: Kişisel kararlar üzerine kontrol; özerklik ve hanehalkı kararlarına katılım; kişisel düzeyde değişiklik yaratılabilirliği ve son olarak kolektif düzeyde değişiklik yaratılabilirliği.

Kadının güçlenmesi kavramı, aslında ataerkillik-kapitalist sisteme ve bu bağlamda anaakım kalkınma paradigmasına eleştirel gözle bakan radikal feministlerce geliştirilmiş bir kavramdır. Ancak, özellikle 1990'lı yıllarda, felsefi kökenlerini politik liberallerden, ekonomi-politik kökenlerini neoliberal kalkınma paradigmasından alan post-neoliberal kalkınma paradigması, kadının güçlenmesini düzen içi bir kavrama dönüştürerek güçlenmeyi meta-merkezci bir çerçevede değerlendirmiş; büyümenin, üretim ve etkinliğin artırılabilmesi yolunda araçsallaştırmıştır.

2. KALKINMADA KADININ ROLÜ

Çalışmanın bu bölümünde, post-neoliberal kalkınma paradigmasının toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ve kadının güçlenmesine bakış biçimini değerlendirebilmek ve bu bakış biçiminin oluşum/gelişim öyküsünün arka planını inceleyebilmek amacıyla, Dünya Bankası temelinde kalkınmada kadının rolü ele alınacaktır.

Kalkınma sürecinde kadın ve cinsiyet eşitsizliği konusu tarihsel bir perspektif altında değerlendirildiğinde üç temel yaklaşımın birbirini takip ettiği gözlenmektedir; "Kalkınmada Kadın" (WID: *Women in Development*), "Kadın ve Kalkınma" (WAD: *Women and Development*) ve

"Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma" (GAD: *Gender and Development*).

2.1. Kalkınmada Kadın

Köklerini Aydınlanma çağına dayandıran, klasik liberalizm ve modernizasyon teorisiyle şekil bulan bu yaklaşım, geleneksel kalkınma paradigmasının birebir toplumsal cinsiyet bağlamı uzantısıdır. "Kalkınmada Kadın" yaklaşımında, geleneksel kalkınma anlayışının taşıdığı meta-merkezci, deterministik, Avrupa-merkezci, doğrusal, andro-merkezci, antropo-merkezci bakış biçimi içselleştirilmiş ve kadın-erkek arasındaki cinsiyet eşitsizliği, geleneksel kalkınma paradigmasının savunduğu teori ve politikalar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Öyle ki, bu yaklaşımda, kadınların toplumdaki göreceli geri kalmışlığı, o toplumun iktisadi gelişmişlik sürecindeki yeriyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte yaklaşım, toplumun iktisadi kalkınma sürecindeki ilerleyişine paralel bir biçimde; diğer bir ifadeyle, tarım toplumundan sanayi toplumuna evrilmesi ile birlikte, kadının ekonomiye katılımının daha fazla olacağını öne sürmüştür. İktisadi kalkınma politikalarının yarattığı olanaklardan yararlanarak istihdama katılan kadınlar yalnızca ekonomik bağlamda güçlenmeyecek, toplumun gelişmişlik süreci ile birlikte kazanılacak olan tüm liberal değerlerden de faydalanarak, çok boyutlu bir gelişme sürecine gireceklerdir (Tiano, 1987:217). Böylelikle, modernleşme, teknolojik gelişme ve sanayileşme süreci ile birlikte kadının toplumsal hayattaki dezavantajlı konumu ortadan kalkacaktır.

Ancak, bu yaklaşımı değerlendirirken göz ardı edilmemesi gereken bir gerçeklik söz konusudur. 1970'li yıllar boyunca kadınların ekonomik sisteme daha çok entegre edilmesi odaklı stratejiler geliştirilmesinin ve bu stratejilerin yaygın hale getirilmesi çabasının arkasında yatan temel faktörlerden biri, bir üretim faktörü olarak değerlendirilen kadınların potansiyel işgüçlerini bir şekilde ekonomide aktif hale getirilmesi hedefidir.

"Kalkınmada Kadın" yaklaşımı, özellikle 1980'li yıllarda pek çok akademisyen ve sosyal bilimci tarafından ciddi biçimde eleştirilmiştir (Rathgeber, 1990). Bu yaklaşıma yöneltilen birinci temel eleştiri, bu yaklaşımın, modernist bir bakış açısı çerçevesinde, lineer kalkınma paradigmasını benimsemesi, iktisadi kalkınma süreci boyunca teknolojik gelişmenin yarattığı fırsatlarla birlikte kadınların dezavantajlı konumunun ortadan kalkacağı inancını taşımasıdır. Birinci eleştiriyi bağlantılı olarak bu yaklaşıma yöneltilen ikinci temel eleştiri, kadına yönelik baskının kaynaklarını ve yapısını sorgulamadan, ataerkil yapının çözümlenmesine yönelmeden mevcut sosyal yapının kabulüyle politika geliştirmesidir. Bu durum, yaklaşımı özellikle ahistorik bir konuma sokmaktadır. Üçüncü temel eleştiri ise, Kalkınmada Kadın yaklaşımında kadın emeğinin üretici yönüne odaklanması ve çocuk, hasta, yaşlı bakımı gibi kadının yeniden üretici boyutunun göz ardı edilmesidir.

2.2. Kadın ve Kalkınma Yaklaşımı

Modernist teoriyi ve bu teoriden beslenen "Kalkınmada Kadın" yaklaşımını eleştirel gözle değerlendiren bu yaklaşım, köklerini bağımlılık teorisi ve Marksizmin sınıfsal analizinden almaktadır. Bu yaklaşıma göre toplumdaki kadının dezavantajlı konumu, kapitalist sistemin yarattığı bir cinsiyet hiyerarşisidir. "Kadın ve Kalkınma" yaklaşımında, ev içi üretim ve yaratılan değer kadına ait iken, dışarıda çalışarak piyasaya yönelik mal ve hizmet üretimi ve yaratılan değer, erkeğe aittir. Ancak, kadının emeğinin maddi bir karşılığı, ücreti söz konusu değildir. Marksist bir analiz altında ifade edilirse, erkek emeğinin değişim ve kullanım değeri söz konusu iken, kadın emeğinin yalnızca kullanım değeri vardır, değişim değeri yoktur (Armstrong ve Armstrong, 1994). Kapitalist sistemde kadını toplumsal yapıdan dışlayan, marjinalize eden bu durum, erkek emeğinin ve erkek cinsinin daha değerli olması gibi bir yansımaların doğmasına yol açmıştır.

Kadınların gerek ev içi emeğini, gerek piyasaya yönelik emeğini, toplumsal yapının sürdürülmesinin olmazsa olmazı olarak değerlendiren "Kadın ve Kalkınma" yaklaşımında, kadınların piyasaya yönelik üretim sürecinde yer almasına ve gelir getirici faaliyetlerde bulunmasına yönelik stratejiler geliştirilmesine odaklanılmaktadır. Ancak, her ne kadar toplumsal cinsiyet eşitsizliğine daha gerçekçi açıdan bakarsa da, "Kadın ve Kalkınma" yaklaşımı, "Kalkınmada Kadın" yaklaşımının taşıdığı bazı zaafı taşımaktadır. Bu yaklaşımda, özellikle üretim tarzlarının rolünü de dikkate alacak biçimde kadının toplumdaki ikincil rolü ile ataerkil yapı arasındaki ilişkinin kapsamlı bir bağlantısı hiçbir şekilde kurulmamıştır. Bu yaklaşımda uluslararası sistem daha eşitlikçi bir yapıya büründükçe kadının statüsünün de gelişeceği varsayılmaktadır (Rathgeber, 1990:498). Diğer taraftan, bir önceki yaklaşımdaki gibi, kadının üretici rolüne vurgu yapılırken, yeniden üretici rolünü ikincil plana atması ya da tamamen gözardı etmesi bu yaklaşımın taşıdığı diğer bir sorun olarak değerlendirilmelidir.

2.3 Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadelede Marksist sınıf analizi yetersiz bulan sosyalist feministlerin harekete geçirdiği bu yaklaşım, daha sonra pek çok akademisyen ve politika yapıcı tarafından kabul görmüştür.

Sosyalist feministlerin harekete geçirdiği "Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma" yaklaşımının çerçevesi, Marksist sınıf analizine, kapsamı toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayanır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kökeni olarak ataerkil yapının altını çizen sosyalist-feminist kuram, analizlerini politik ekonomiyle ve Marksist sınıf analiziyle de bağdaştırmaya çalışmıştır (Toksöz, 2012: 66). "Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma" yaklaşımı, gerek sınıfsal farklılıkları, gerekse ataerkil yapının kadınlar üzerindeki sınıf ötesi baskıcı karakterini mercek altına alarak sistematik ve bütüncül bir toplumsal eşitsizlik analizi geliştirmiştir.

"Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma" yaklaşımının, önceki iki yaklaşımdan ayırt edici bazı temel özellikleri vardır:

-Daha önceki yaklaşımlarda kadın-erkek ilişkisi göz ardı edilirken, bu yaklaşımda hem kamusal hem özel alanda bu ilişki dikkate alınmış ve böylece kadın ve erkeğin bir arada oluşturduğu toplumsal cinsiyet ilişkileri sorgulanmış özellikle sosyal adalet ve eşitlik sorununun çözümünde erkeklerin katkıları önemsenmiştir (Sen ve Crown, 1987).

- Kalkınma sürecinde kadının hem üretici hem de yeniden üretici rolündeki dezavantajlı konumuna dikkat çekilerek; sözde "özel alan" olarak kabul edilen alandaki toplumsal cinsiyet ilişkileri de sorgulanmıştır.

-Kadınların hem kamusal hem özel alandaki dezavantajlı konumunu bertaraf etme hedefi benimsendiğinden, kadının gelişmesi ve özgürleşmesi sürecine bütüncül bir perspektiften bakılmış yani ne yalnızca gelir getirici stratejiler geliştirmek gibi kadının ekonomideki rolünü güçlendirmeye odaklanılmış, ne de yalnızca kadının toplumsal hayatın yeniden üretici rolündeki dezavantajlı konumunu düzelterek sosyal politikalara bel bağlanılmıştır.

-Kadınlar, kalkınma projesinin pasif bir öznesi olarak değerlendirilmemiş, aksine bu projenin tasarımını düzenleyen aktif bireyler olarak ele alınmışlardır. Bir başka ifade ile, kadınlar, kendi adlarına yazılan toplumsal projenin yeni yazarları olurken, süreçte bütüncül, örgütlü yani aktif bir rol sergiler hale gelmişlerdir.

-Daha önceki iki yaklaşımın toplumsal cinsiyet eşitsizliğini üreten temel yapısal faktörleri ele almadığını öne süren ve bazen "güçlenme yaklaşımı" olarak da tanımlanan bu yaklaşım, kadının farkındalığının artması ve kadının güçlenmesi hedefinin esas alınması gereğini ifade etmiştir (Parpart vd., 2000: 62-63)

"Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma" yaklaşımının kökeni, gerek anti-kapitalist gerek anti-ataerkil bir duruş sergileyen sosyalist-

feministlere dayansa da, zaman içerisinde bu yaklaşımın post-neoliberal kalkınma paradigması çerçevesinde kapitalist sistemde içselleştirilmesi çabalarına gidildiği gözlenmiştir. Bu yaklaşımın anti-kapitalist çizgisi zamanla zayıflatılarak, politik düzenin ve ekonomik sistemin politik örgütlenme temelinde dönüşümü talebinden vazgeçilmiştir (Toksöz, 2012: 71).

3.POST-NEOLİBERAL KALKINMA PARADİGMASINDA KADIN VE GÜÇLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde, özellikle Dünya Bankası temelinde, post-neoliberal kalkınma paradigmasının toplumsal cinsiyet eşitsizliğine bakış biçimi ve bu çerçevede kadının güçlenmesi kavramı değerlendirilecektir.

1980'lerde tüm dünya ekonomilerine empoze edilen Washington Uzlaşısı ile öne sürülen iktisat politikalarının başarısızlığı, 1990'lı yıllarda neoliberal iktisadı yeni bir patikaya yönlendirdi. BM'nin de dâhil edilmesiyle birlikte New York Uzlaşısı olarak da adlandırılan bu süreçte daha geniş kapsamlı hedeflerin esas alındığı bir kalkınma yaklaşımı içerisinde kalkınmanın sosyal boyutları da dâhil edildi (Stiglitz, 2002). Kapsayıcı Kalkınma Çatısı (*Comprehensive Development Framework-CDF*)ya da post-neoliberal kalkınma paradigması olarak da adlandırılan bu yaklaşımda yoksulluktan, çevre sorununa ya da toplumsal cinsiyet eşitsizliğine kadar pek çok toplumsal mesele, Dünya Bankası, BM, ILO gibi uluslararası kuruluşlarca ele alındı. Bu süreç zarfında ekonomi politikalarının başarısızlığını anlamak için, bugüne kadar göz ardı edilen sosyal olgular incelendi.

Dünya Bankası'nın ilk toplumsal cinsiyet raporunda, bu durum, toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında şu şekilde ifade edilmiştir:

"Özellikle kadınların kendi zamanlarını düzenlerken yaptıkları seçimler ve çözümler, "görünür" ve "görünmez" ekonomi arasındaki karşılıklı bağımlılıklarını yansıtmaktadır. Sonuç olarak bu durum, daha geniş ekonomik fırsatlar yaratma sürecine kadınların katılabil-

me yetisini azaltabilmekte ve başarılı reformlarda onların payını düşürmektedir (World Bank-Advancing Gender Inequality,1995: 15).

Bu raporda da açık biçimde gözlendiği gibi Post-Washington Uzlaşısı süreci ile birlikte Dünya Bankası'nın kadın ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununa bakış biçiminde önemli bir değişim yaşandığı görülmektedir. Öyle ki, Banka'nın toplumsal cinsiyet konusundan sorumlu yetkilileri, örgütün, erkekleri tamamen göz ardı eden 1995 öncesi politikalarını eleştirmişlerdir. Banka'nın ilk toplumsal cinsiyet raporunda, cinsiyet eşitsizliği politikalarında, yalnızca kadına odaklanılan bir tutumdan sakınılarak, "toplumsal cinsiyet ilişkileri"nin esas alınmasının ve bu bağlamda "Toplumsal Cinsiyet ve Kadın" yaklaşımının benimsenmesinin gereği ele alınmıştır. Bu durum raporda şu şekilde ifade bulunmuştur:

"Dünya Bankası'nın ilk 'Kalkınmada Kadınlar' programlarında, kadınlar, uygulanan proje ve programların özel bir hedef faydalanıcı grubu olarak görülmekteydi. Bundan böyle Banka'nın politika çerçevesi, büyümeyi artırma ve yoksulluğu azaltma çabalarında kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi değerlendiren bir biçimde genişletilmelidir. Bu yeni odak, Banka'nın kadının kalkınmada katkısını arttırmayı teşvik edecek olan "Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma" yaklaşımını karakterize etmektedir (World Bank, 1995: 12).

Dünya Bankası'nın sosyal sorunlara ve toplumsal cinsiyet sorununa yönelik bakış biçiminde kayda değer bir zemin kayması yaşamasında, 1990'lı yıllarda süregiden sosyal hareketlenmelerin de oldukça önemli rolü vardır (Bergeron, 2003:399). Özellikle, BM'nin 1995'de düzenlediği Dünya Pekin Kadın Konferansı sonrasında kadınların uluslararası gündemde yarattığı sosyal dinamizm, çeşitli platformlarda kadın sorununa daha fazla değinme ihtiyacını yaratmıştır. Dünya Bankası'nın toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik 2001 yılında yayımladığı geniş kapsamlı raporu, bu değişim süre-

cinin somut bir sonucu olarak değerlendirilme-lidir (World Bank, 2001).

Peki, Dünya Bankası'nın güçlenme kavramına bakış biçimi bu çerçevede nasıl değerlendirilmektedir? Bu kavram, Banka tarafından ilk defa 2000/2001 Dünya Kalkınma Raporu'nda yoksullukla mücadelenin üç sacayağından biri^{viii} olarak dillendirilmiş ve Banka'nın bundan sonraki hemen hemen tüm raporlarında kullanılan temel kavramlardan biri olmuştur.

Dünya Bankası'na göre güçlenme, en geniş tanımıyla eylem ve seçim özgürlüğünün genişletilmesi sürecidir. (World Bank, 2002b: 11; World Bank, 2013). Diğer bir ifadeyle, bireyin kendi yaşamını etkileyecek olan karar ve kaynaklar üzerinde gücünü ve otoritesini arttırması demektir.

Güçlenme kavramı, bu tanımlarda geniş bir kapsamda değerlendirilse de, aslında Banka bu kavramı, spesifik olarak yoksulluk ve yoksullukla mücadele çerçevesinde ele almaktadır. Diğer bir ifadeyle, güçlenme, ekonomik büyüme ve yoksullukla mücadeleye yönelik neoliberal politika çizgisinde, yoksul insanları piyasaya yönlendirmeyi sağlayan bir araç olarak görülmektedir (World Bank, 2000: 45). Bu yaklaşım çerçevesine göre yoksul insan; "kaynaklara erişim olanağı ve kendi yaşam kararları üzerindeki güç sahibi olma yetisi noktalarında bazı kurumsal yapılanma açmazlarıyla karşı karşıya kalan insan" olarak tanımlanmaktadır. Banka'nın kalkınma anlayışına göre, güçsüzlük ve kaynaklara erişimsizlik kurumsal ilişkiler yapısı altında şekillendiğinden, yoksullukla mücadele, güçlenmenin kurumsal bir tanımının yapılmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, Banka, güçlenmeyi, yoksul insanların, varlık ve yapabilirliklerini genişletebilmeleri için, kendi hayatlarını etkileyen kurumlar üzerindeki etkilerini, kontrollerini, onlarla olan müzakerelerini, daha aktif katılımlarını sağlamak olarak tanımlamaktadır^{ix} (World Bank, 2000-2006; Narayan, 2005: 5).

Dünya Bankası'nın toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusuna verdiği ağırlığın boyutu, bu konudaki çabalarda da kendini göstermektedir. Öyle ki 1995 -2001 arasında toplumsal cinsiyetle bağlantılı projelerin sayısında %40 oranında bir artış olduğu gözlenmiştir (Long, 2003: 7).

Dünya Bankası'nın "kadın ve kalkınma"ya yönelik ülke ve proje spesifik desteklerin uygulamada ne derece etkili olduğu ve desteği alan faydalanıcı ülke ya da grupların cinsiyet eşitsizliği üzerinde nasıl bir etki yarattığı oldukça önemli bir konudur. Dünya Bankası'nın "Bağımsız Değerlendirme Grubu" (IEG-Independent Evaluation Group)nun üçüncü raporunda Banka'nın 2002-2008 mali dönemi boyunca uygulanan bu tip desteklerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Toplam 93 ülkeye verilen 138 projenin üç temel alan -beşeri sermayeye yatırım, ekonomik varlıklara ve fırsatlara erişim- üzerindeki etkinliği incelenmiştir. Toplam projelerin yaklaşık %42'si 12 ülke üzerinde odaklanmıştır. Belirtilen dönemde, 12 ülkenin 4'ünde en az iki alandaki cinsiyet eşitsizliğinde kayda değer gelişme gözlenmiştir. Buna karşılık 6 ülkede ılımlı ve 2 ülkede zayıf gelişme yaşandığı ortaya konmuştur (World Bank, 2010).

Bir başka çalışmada (Legovini, 2005), Dünya Bankası'nın kadınların güçlenmesi ve kalkınma sürecine daha etkin müdahil olması için geliştirdikleri "Kadınların Kalkınma Girişimleri Projesi"nin (WDIP- Women's Development Initiatives Project) Etiyopya üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu projede üç temel alanı kapsamaktadır: (1) zanaat, tarım gibi alanlarda kadın girişimciliğini desteklemek, (2) kapasite geliştirmeye ve eğitime yönelik beşeri sermaye formasyonunu artırmak, (3) kadınların farkındalığını arttıracak bilgilendirme faaliyetlerinde bulunmak. Çalışmadan elde edilen bulgularda WDIP'in güçlenmenin gelişiminde olumlu katkılar yaptığı öne sürülmüş; ancak bu katkının küçük ve izole bir şekilde kalmaması için makro-kurumsal düzeyde reformların gerektiği de ifade edilmiştir.

Dünya Bankası ve dolayısıyla post-neoliberal kalkınma paradigması, güçlenmeye bakış biçimi noktasında oldukça tutarlı ve gerçekçi bir duruş sergiliyor görünse de ve kimi ülke örnekleri deneyimlerinde bazı kısmi başarılı uygulamalar gerçekleştirirse de, bu paradigma maalesef bazı sorunları içinde taşımaktadır. Aşağıda, Post-Washington Uzlaşısı ile şekillen bulan post-neoliberal kalkınma paradigmasının bu bağlamlardaki temel açmazları/zaafları ele alınacaktır.

Post-Neoliberal Kalkınma Paradigmasının taşıdığı temel açmazlar: Post-neoliberal kalkınma yaklaşımının kadınlara ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine şaşkıncu biçimde verdiği önem, feminist sosyal bilimcilerce *temkinli ve gerçekçi* bir çerçevede değerlendirilip okunmalıdır. Çalışmamızın önceki bölümlerinde mevcut bu durumun iki temel gerekçesinden kısaca bahsedilmiştir: Özellikle 1995 Pekin Konferansı sonrasında hız kazanan feminist sosyal hareketlenmeler, toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunu uluslararası platformlarda tartışılan önemli bir gündem maddesi haline getirmiştir. Ancak, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine artan ilginin arkasında, daha belirgin bir faktör olarak, paradigmanın, iktisadi büyümeyi gerçekleştirme hedefi yatmaktadır. Washington Uzlaşısı'nın pek çok ekonomide sürdürülebilir büyüme sağlamadaki başarısızlığını, bu uzlaşının ekonomi dışı faktörleri ikincil plana atan bir politika paketinin sunmasından kaynaklandığını öne süren Post-Washington Uzlaşısı, sosyal, kurumsal, politik boyutları da modele dahil eden kapsayıcı kalkınma yaklaşımını benimsemiştir. Bu kapsamlı kalkınma çatısını kuran öncüllerden Başkan Wolfensohn, 1999 Haziran'ında makro-ekonomik politikalar ve kalkınmanın sosyal faktörlerinin dengeli bir biçimde olması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

"Bir ülkenin ya da bölgelerin kalkınma çatısını düşündüğümde, iki taraflı bir bilanço hayal ediyorum. Bilançonun sol sütununda milli gelir hesapları, ödemeler dengesi, ticaret istatistikleri ve şimdiki ekonominin değerlendirme

sisteminde yer alan diğer finansal ve ekonomik değişkenler... Diğer sütunda ise, toplumun yapısal, sosyal ve beşeri yönlerini içeren analitik çatısı... Toplumsal kalkınma yapısının uzun soluklu temel problemlerini çözmek için, bu ikinci sütunda, bebek ölüm oranları, işsizlik, okullaşma oranı gibi bilinen değişkenlerin çok daha ötesine gidilmelidir" (Wolfensohn, 1999:4-5)

Diğer bir ifadeyle, post-neoliberal kalkınma paradigmasının kadın ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine verdiği önemin temel bir nedeni, başta Dünya Bankası olmak üzere liberal uluslararası kuruluşların sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirmek için bugüne kadar liberal politikalarca göz ardı edilmiş olan sosyal ve ekonomik bütünlüğün sağlanması hedefidir. Banka'nın 2006 ve 2007 yıllarında yayınladığı raporların toplumsal cinsiyet bağlamı bölümlerinde açık bir biçimde dillendirdiği üzere "ekonomik büyümeyi ve istikrarı sağlamada toplumsal cinsiyet eşitliği temel bir faktördür" (Bergerson, 2003: 406, World Bank, 2006- 2007). Post-neoliberal kalkınma paradigmasının toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununu büyüme odaklı bir pencereden değerlendirmesi Elson ve Çağatay (2001), Bergeron (2003), Schech ve Vas Dev (2007) gibi bazı feminist sosyal bilimciler tarafından eleştirilmiştir.

Sosyal boyutun kalkınma modeline esas olarak ekonomik boyutu tamamlamak adına dahil edilmesini çarpık ve yanıltıcı bulan Elson ve Çağatay, bu durumu net bir biçimde şu şekilde ifade etmişlerdir:

"IMF ve Dünya Bankası, sorunları, makro ekonomik politikanın sosyal içeriğinden ziyade sosyal etkisi çerçevesinde sorgulamıştır...Sosyal güç dengesine bakmak yerine, yalnızca makroekonomik politikaların GDP büyüme oranının fakirlik bağlantılı doğurgularını ile ilgilenilmiştir" (Elson ve Çağatay, 2001: 1352).

Post-neoliberal kalkınma yaklaşımının, genelde sosyal sorunlar ve özelde toplumsal cinsiyet

sorununa bakış biçiminde taşıdığı temel açmazları kadının güçlenmesi olgusuna bakış biçiminde de taşıdığı gözlenmektedir.

Dünya Bankası, güçlenmenin, özellikle psikolojik ve kurumsal boyutunun altını çizmiştir. Psikolojik boyutunda kadının birey olarak kendi hayatını, kendi amaçlarını takip edebilmesi, özgürlüğünün genişletilmesi üzerine odaklanılmıştır. Bu bakış açısında Dünya Bankası, güçlenme kavramına oldukça doğru bir perspektiften bakıyor görünse de, aslında yaklaşımın bir adım ötesinde taşıdığı kabuller oldukça Batı-merkezci bir yaklaşım sergilemektedir. Dünya Bankasının yaklaşımınca kadının yaşadığı toplumun gelişmişlik düzeyi, kadının güçlenmesinin ya da baskı altında kalmasının en önemli açıklayıcılarından biridir. Bu yaklaşımca, Batı dışı toplumlarda, yerel kültür çerçevesinde yaşanan cinsiyet ayrımcılığı, kadının toplumsal bir birey olmasına ket vurmakta; çeşitli sosyal, ekonomik, politik kaynaklara erişimini engelleyerek kadını baskı altında tutmaktadır. Bu çerçevede özellikle bu tip toplumlarda kadının güçlenmesi politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır (Bergeron, 2003:407). Dünya Bankası Özel Programlar Başkanı Serageldin bu noktada şunları söylemektedir:

".. Dünyanın pek çok bölgesinde gelenek ve kültürel özgüllük savunusu, kadına yönelik ayrımcılığın, baskının meşruiyetinde bir mantıra olarak kullanılmaktadır....hiçbir toplum, ayrımcılığı sonlandırma yoluyla ya da eğitim yoluyla kadını güçlendirmeden bir ilerleme kaydedemez" (Serageldin, 1998:2)

Benzer şekilde, 2000/01 Dünya Kalkınma Raporu'nun "Güçlenme" bölümünde bu bakış açısı çok daha net bir biçimde görülmektedir. Raporun bu bölümü boyunca toplumsal cinsiyet ile ilişkili ayrımcı uygulamaların -etnisite, din, ırk ve sosyal statü ile birlikte- bireyleri nasıl piyasadan uzaklaştırıp fakirlik tuzağına düşürdüğü ele alınmaktadır. Sürekli olarak gelenek ve kültürle bağlandırılan bu ayrımcı

uygulamaların ve cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesi, ancak ve ancak kadının güçlendirilmesi yoluyla gerçekleşebileceği ifade edilmektedir (World Bank, 2000:118–121).

Batı dışı tüm toplumları tek bir çatı altında, geleneksel baskıcı toplumlar olarak değerlendiren bu sömürgeci yaklaşıma göre kadının güçlenmesine giden yolda atılması gereken ilk adım, mutlak suretle Batılılaşmadan geçmek olmalıdır. Liberal ve Batılı olmayan geleneksel toplumların kültürlerini kadının birey olabilmesi üzerindeki temel baskı faktörü olarak gören bu sömürgeci anlayışta beyaz Batılı burjuva olmayan –ve ötekileştirilen- tüm kadınların sınıf, ırk, din, etnisite ayrımı yapılmadan ya da bu ayrımların etkileri üzerinde herhangi bir analize gidilmeden tek tipleştirildiği gözlenmektedir.

Güçlenmenin ilk temel açmazı, kavramın psikolojik boyutuna yönelik çarpık bakış biçiminden kaynaklanırken, ikinci temel açmazı, Banka'nın güçlenme kavramında vurguladığı diğer boyut olan kurumsal boyuttan –örtük olarak ekonomik boyutundan- doğmaktadır. Kadının güçlenme olgusunun piyasa-odaklı bir olgu olarak kabulü, Banka'nın çeşitli raporlarında sıklıkla değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, kadının işgücü piyasasına müdahil olma sürecine yönelik politikalar geliştirilmiş ve hatta kadının güçlenmesine yönelik diğer sosyal politikalar ve kurumsal düzenlemeler ya da sosyal sermaye ve beşeri sermayenin yetersizliğine yönelik mücadeleler hep bu amaca hizmet yolunda bir araç olarak ele alınmıştır. Güçlenme, bir taraftan "ekonomik büyümenin" gerçekleşmesi için çoğu geleneksel toplumda yetersizlikler gösteren sosyal ve beşeri sermaye açığını gidermede etkin bir yol olarak görülürken, diğer taraftan yoksullukla mücadelede önemli bir politika aracı olarak değerlendirilmektedir. Öyle ki, Dünya Bankası'nın 2000/01 Kalkınma Raporu'nun pek çok kesiminde, verilerle ve örneklerle toplumsal cinsiyet eşitliğinin yoksullukla mücadelede ne kadar etkin

bir araç olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır^{xi}.

Kısacası, post-neoliberalizmin kapsamlı kalkınma programlarında büyüme-odaklı ve yoksullukla mücadele-odaklı bir yaklaşım çerçevesinde kadının güçlenmesi için çeşitli sosyo-politik, kurumsal ve ekonomik politikalar ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılması için çeşitli yasal reformlar düzenlenmesi, kadınların politik katılımının artırılması, eğitim erişimlerinin artırılması, karar verebilme güçlerinin kazandırılması gibi çeşitli sosyo-politik politikaların yanı sıra -ve belki daha da önemlisi- ekonomik stratejiler, Dünya Bankası'nın oldukça önem verdiği politikalar olmuştur: Kadınların toprak üzerinde bazı haklarının genişletilmesi için toprak mülkiyeti programı, kadınların krediye erişim kolaylığı ve bu bağlamda mikro kredi, girişim yeteneklerinin artırılması için çeşitli fırsatlar yaratılması gibi (World Bank, 2000:118–121).

Dünya Bankası'nın kadının güçlenmesinde ekonomi politikalarına ve özellikle kadın girişimciliğine verdiği önem o kadar keskin bir hal almıştır ki, Dünya Bankası'nın raporlarında yer alan birçok ifade "güçlenme" olgusu, "girişimciliğin geliştirilmesi" düşüncesi ile özdeşleştirilmiştir. Öyle ki, bu yaklaşımın Birleşmiş Milletler nezdinde de kabul gördüğünün izleri yakalanmaktadır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2010 yılında, BM Kadın ve BM Küresel İlkeler Sözleşmesi (Global Compact) işbirliğinde, iş dünyasında kadınların güçlendirilmesini sağlamak üzere, şirketlerin mevcut politika ve uygulamalarını gözden geçirmesine veya yenilerini oluşturmaya yol göstermek amacıyla, "Kadını Güçlendirme İlkeleri" (Women's Empowerment Principles)^{xii} oluşturulmuştur. "Eşitlik İş Demektir" sloganıyla yola çıkan bu politika ilkelerinin arkasında yatan kabul, toplumsal cinsiyet eşitliği-yanlı girişimciliğin ve toplumsal cinsiyet eşitliği-yanlı piyasa düzenlemelerinin kadının güçlenmesinde esas olduğudur. Diğer bir ifa-

deyle, BM'nin bu girişiminde, kadının işgücü piyasasında daha aktif katılımını sağlayacak ve özellikle kadın girişimciliğini geliştirecek tüm politikalar –mesleki eğitim, kariyer geliştirme projeleri, kadın girişimciliğini geliştiren projelerin, tedarik zinciri ve pazarlama uygulamalarının yapılması, krediye erişim kolaylığının sağlanması gibi politikalar-, kadının güçlenmesi yolundaki esas politikalar olarak değerlendirilmiştir.

Kısacası, bu yeni kalkınma politikasının benimsediği güçlenme algısının taşıdığı ikinci temel açmaz; kadının güçlenmesi politikalarını, girişimciliği, etkinliği ve üretkenliği artırması noktasında değerlendirmesi ve bu çerçevede olumlandırıp olumlandırmamasıdır.

Post-neoliberal kalkınma yaklaşımının güçlenme kavramı bağlamı bir başka önemli açmazı ise güçlenmeyi kolektif bir yapı altında değil de, bireysel bir süreç çerçevesinde değerlendirmesi; kadınları (ya da diğer marjinalize edilmiş grupları) baskı altına alan toplumsal güç ilişkileri ile mücadele etmek yerine özgüven, bireysel irade ve girişimciliğe odaklanmasıdır. Halbuki üçüncü dünya feministlerinin ve bu feministlerin geliştirdiği DAWN^{xiii} gibi

örgütlenmeleri benimsediği güçlenme yaklaşımında, esas olarak güçlenmenin kolektif boyutuna vurgu yapılmakta (Oxaal ve Badel, 1997:7); güçlenme, var olan tahakküm ilişkilerine karşı bireysel ve kolektif düzlemde yürütülen mücadeledeki kapasite artışı olarak değerlendirilmektedir (Toksöz, 2012: 204).

Taşıdığı bu açmazlara rağmen post-neoliberal kalkınma paradigmasının güçlenmeye olan bakışında tamamen feminist olmayan bir dil kullanıldığını ya da toplumsal cinsiyet eşitsizliği mücadelesinde kesinlikle olumsuz bir tavır sergilendiğini ifade etmek doğru değildir (Bergeron, 2003: 411). Burada, altını çizerek vurgulamaya çalıştığımız durum, bu kalkınma paradigmasının güçlenme algısının, sapmalı ve tamamlanmamış/eksik bir çıkış noktasına sahip olduğu ve bu çıkış noktasından türetilen toplumsal cinsiyet politikalarının yetersizlikler içereceğidir. Bu noktada söylenmesi gereken söz şudur: Kadının güçlenmesi adına yapılacak bütüncül ve kolektif mücadelede yalnızca kadının özgürleşmesi hedeflenmemeli; aynı zamanda kapitalist-patriarkal sistemin çarpık değerlerini yıkarak erkeğin de özgürleşmesi sağlanmalıdır.

SONUÇ

1990'lı yıllarla birlikte, kalkınma alanında yer alan birçok sosyal sorun gibi "kadının güçlenmesi" de anaakım içerisinde incelenen temel konulardan biri olmasına rağmen, bu konuyu uluslararası platforma taşıyan ve feminist literatüre kazandıranlar, sosyalist feministler olmuştur. Sosyalist feministlerce geliştirilen "Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma" yaklaşımı, kadının güçlenmesini, kadının gelişimi ve özgürleşmesi olarak ele almış, bu gelişim ve özgürleşme durumunun bir süreç olduğunun altını çizmiştir. Bu yaklaşım, kadının hem iktisadi hayattaki rollerini artıracak stratejileri göz önüne almış, hem de toplumsal hayat içerisindeki yeniden üretici rollerine ilişkin projelerin altını çizmiştir. Yaklaşımın kadınların kendi cümleleri, algıları, projeleri ve özgürleşme süreçlerini önemseyen bakış açısı, kadınları kalkınma içerisinde birer nesne olmaktan kurtarmış, onların daha aktif bireyler haline dönüşmelerine sebep olmuştur.

Ancak, anaakım kalkınma iktisadı, kadının güçlenmesi tartışmalarını sosyalist feministlerden devralarak düzenici bir çerçeveye sokmuştur. Bu nedenle, gerek Dünya Bankası'nın gerekse New York Uzlaşısının diğer uluslararası kuruluşlarının güçlenme söylemi, kavramın birçok boyutunun altını çiziyor olsa da çok önemli açmazlar taşımaktadır. Kadının güçlenmesini; üstü örtülü bir şekilde, Batılılaşmayan ve bireyselleşmeyen geleneksel toplumların geri kalmışlık sorunu olarak gören, güçlenmeyi yoksullukla mücadele stratejisi olarak ekonomik büyümeye, girişimciliğe ve gelir getirici projelere dayandıran bir bakış biçiminin anaakım içerisinde olduğu açıktır.

Anaakım kalkınma paradigması, taşıdığı bu açmazlara karşın, bütünüyle feminist olmayan bir dil kullandığı ya da toplumsal cinsiyet eşitsizliği mücadelesine katkıda bulunmadığı söy-

lenemez. Burada, ifade etmek istediğimiz, bu kalkınma paradigmasının güçlenme algısının sapmalı ve tamamlanmamış/eksik bir çıkış noktasına sahip olduğu ve bu çıkış noktasından türetilen toplumsal cinsiyet politikalarının yetersiz olduğudur.

Bu çerçevede öncelikle, çalışmanın konusu olan kadının güçlenmesinin iktisadi, sosyal ve politik nitelikte bir mesele olduğunu belirtmek gerekir. Kaynak dağılımı ve etkinlik temelli çözüm ve açıklamalar sosyal ve politik tarafını göz ardı ettiği noktada yetersiz kalacaktır. Bir başka önemli konu ise, kadının güçlenmesi çerçevesinde alınacak sosyal, ekonomik ya da politik boyuta yönelik çözüm arayışlarında esas olarak kadının gelişimi amaçlanmalı; iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği noktasında araçsallaştırılmamalıdır.

Bu bağlamda, kadınların gerek kendisinin ve ailesinin yaşam deneyimleri üzerinde, gerek yaşadığı toplumun gelişim dinamiği üzerinde daha aktif karar alma süreçlerine katılımlarının sağlanmasına yönelik kolaylaştırıcı politikalar benimsenmeli; kadının farkındalığını artırmaya yönelik çalışmalar çeşitlendirilmeli ve toplumun yapısı, örgütlenmesi ve işleyişi ile ilgili kurumlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliği dikkate alınarak yeniden düzenlenmelidir.

Diğer taraftan, kadının güçlenmesine yönelik uygulanacak tüm kamu harcama ve politikalarında kadının yaşadığı coğrafyanın, kültürün ya da geleneğin avantaj/dezavantajları dikkate alınmalı; bu bağlamda yerel yönetimler, sendikalar, kooperatifler, meslek odaları, çeşitli kadın örgütlenmeleri, üniversite kadın merkezleri gibi ilgili sivil toplum örgütleri ile işbirliği içinde bir patika izlenmelidir.

KAYNAKÇA

- ALKIRE, S. (2002), "Dimensions of Human Development", **World Development**, 30 (2),181-205.
- ARMSTRONG, P. - ARMSTRONG, H. (1994), **Theorizing Women's Work**, Garamond Publications, Toronto.
- BERGERON, S.(2003), "*The Post-Washington Consensus and Economic Representations of Women in Development at the World Bank*", **International Feminist Journal of Politics**, 5(3), 397-419.
- ELSON, D. - ÇAĞATAY, N.(2000), "*The Social Content of Macroeconomic Policies*",**World Development**, 28 (7), 1347-1364.
- FUKUDA-PARR, S. (2003) "*The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen's Ideas on Capabilities*", **Feminist Economics**, 9(2-3), 301-317.
- GÖKBERK, M. (1994), **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KANT, I.(1999), **Pratik Aklın Eleştirisi**, (Çev.Kuçuradi,Ioanna), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAÇAY-ÇAKMAK H. (2006), "*Kalkınma İktisadında Temel İhtiyaçlar Etiği Yaklaşımı*", **İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi**, 34, 123-137.
- LEGOVINI, A. (2005), *Measuring Women's Empowerment and Impact of Ethiopia's*, Alsop R., Bertelsen M. F., and Holand J. (der) **Empowerment in Practice: From Analysis to Implementation**, World Bank Publications, Washington DC, s. 125-152.
- LONG, C. (2003), **The Advocate's Guide to Promoting Gender Equality at the World Bank: Women's Edge**, WB/Oxford UP, Washington DC.
- NARAYAN, D. (2005), **Measuring Empowerment: Cross-Disciplinary Perspectives**, The World Bank Publications, Washington DC.
- NUSSBAUM, M. (2006), "*Poverty and Human Functioning: Capabilities as Fundamental Entitlements*", Grusky D. B. Ve Kanbur R. (der.) **Poverty and Inequality**, Standford University Press, New York, s. 47-75.
- OXALL, Z.- BADEN, S. (1997), **Gender and Empowerment: Definitions, Approaches and Implications for Policy**, Bridge Development-Gender Report no:40, Institute of Development Studies, University of Sussex, Sussex.
- PARPART, J. -CONNELLY, P. - BARRITEAU, E. (2000), **Theoretical Perspectives on Gender and Development**, International Development Research Center,Ottawa.
- RATHGEBER, E. (1990), "*WID, WAD, GAD: Trends in Research and Practice*", **The Journal of Developing Areas**, 24 (2), 489-502.
- SOLAVA I. - ALKIRE, S.(2007), "*Agency & Empowerment: A Proposal for Internationally Comparable Indicators*" **OPHI Working Papers** ophiwp005, Queen Elizabeth House, University of Oxford, Oxford.
- SEN, G.- GROWN, C. (1987), "*Development, Crises, and Alternative Visions: Third World Women's Perspectives*",**Monthly Review Press**, New York.
- SERAGELDIN, I.(1998), **Culture and Development at the World Bank**, Washington, DC: World Bank.

STIGLITZ, J.(2002), **Globalisation and Its Discontents**, W.W.Norton&Company: New York.

SCHECH, S.–VAS DEV, S.(2007) "*Gender Justice: the World Bank's New Approach to the Poor?*", **Development in Practice**,17 (2), 114-26.

TIANO, S. (1987) "*Gender, Work, and World Capitalism: Third World Women's Role in Development*", Hess B.B. ve Ferree M.M. (der.)**Analyzing Gender: A Handbook of Social Science Research**,SagePublication,London, s.216-243.

TOKSÖZ, G. (2012), **Kalkınmada Kadın Emeği**, Varlık Yayınları: İstanbul.

WILLIAMSON, J. (2005), "*The Washington Consensus as Policy Prescription for Development*",Besley, T. ve -ZaghaR. (der.) **Development Challenges in the 1990s**, WB/Oxford UP, Washington DC, 31-57.

WOLFENSOHN, J. (1999), "*CoalitionsforChange*" (annualmeetingspeech). <http://www.worldbank.org/html/extdr/am97> (01.02.2013).

World Bank (1995), **Advancing Gender Inequality: From Concept to Action**, WB/Oxford UP, Washington DC.

World Bank (2000), **Attacking Poverty: World Development Report 2000/01**, WB/Oxford UP, Washington DC.

World Bank, (2001), **Engendering Development: A World Bank Research Report**, WB/Oxford UP, Washington DC.

World Bank, (2002a), **IntegratingGenderintothe World Bank'sWork: A Strategyfor Action**, WB/Oxford UP, Washington DC.

World Bank, (2002b), **Empowerment and Poverty Reduction:ASourcebook**, WB/Oxford UP, Washington DC.

World Bank, (2006), **Equityand Development: World Development Report**, WB/Oxford UP, Washington DC.

World Bank, (2007), **Global Monitoring Report: Confronting the Challenges of Gender Inequality and Fragile States**, WB/Oxford UP, Washington DC.

World Bank, (2010), **An Evaluation of World bank Support 2002-2008: Gender and Development**, WB/Oxford UP, Washington DC.

World Bank, (2013), **Empowerment**, web.worldbank.org, **Topics Poverty**, 01.02.2013

YAZICI, A. (2008), "*Kantçı ve Feminist Kuramlarda Bireysel Özerklik Tartışması*", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi- Kaygı**, 11,77-90.

SONNOTLAR

¹Washington Uzlaşısı aslında orijinal olarak iktisadi büyüme ve kalkınma adına politika önermeleri geliştirmek için formüle edilmemiştir. 1989 yılında Latin Amerika ülkeleri için John Williamson tarafından ele alınan politika listesidir. Fakat daha sonra bu politika listesi, yalnızca eleştirenler değil, pozitif değerlendirenler tarafından da daha geniş perspektifte yorumlanmıştır. Bu uzlaşıda önerilen 10 temel politika şunlardır: Mali Disiplin –Kamu Harcama Öncelikleri- Vergi Reformu- Finansal Serbestleşme-Gerçekçi Döviz Kur Politikası- Ticaretin Serbestleştirilmesi- Doğrudan Yabancı Yatırımların Teşviki- Bazı Kamu Düzenlemelerinin Kaldırılması- Özelleştirme- Mülkiyet Haklarının Korunması (Williamson, 2005:35-43).

ⁱⁱ1998 WIDER konferansında Washington Uzlaşısı'nın kısıt ve sınırlarının altını çizen Joseph E. Stiglitz bu uzlaşının mutlaka gözden geçirilmesi gerektiğini savundu. Bu yıllardan itibaren Stiglitz dahil, DaniRodrik, Paul Krugman ve Ha-LoonChang gibi bazı iktisatçılar daha geniş kapsamlı politika kümesinin içeriğini tartışmaya başladı.

ⁱⁱⁱİngilizcesi *empowerment* olan bu kavram, Türkçeye genellikle "güçlendirme" olarak çevrilmiştir. Kanımızca, kavramın bu şekilde çevrilmesi/kullanılması dahi, konunun nasıl yanlış ve çarpık bir temelde değerlendirildiğinin resmini çizmektedir. Kavramı bu şekilde kullanarak ortaya atılacak olan politika demetlerinin gerçekçiliği de şüphe altındadır. "Kadının güçlendirilmesi" kavramında, kadının kendi iradesi, kendi gücü, kendi farkındalığı dışında gelişen bir süreçte; dışarıdan gelen bir otoritenin, bir gücün kadını güçlendireceği ima edilmektedir. Halbuki "kadının güçlenmesi" kavramı, bilfiil bu sürecin yaratıcısı olan kadınların kendi kazanımlarını kendilerinin elde edeceğini ifade etmektedir.

^{iv}Sen'in yapabilirlik yaklaşımına göre, bireysel gönencen (ve belki de güçlenmeden) söz edebilmek için bireyin potansiyelini yakalayabilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, bireyin gerçekleştirebileceklerini yapabilmesi ve olanaklarına ulaşabilmesi gibi bireysel işlevlerin ve bireysel etkinliklerin yerine getirilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir (Karaçay-Çakmak, 2006:126).

^vBireyi sosyal ilişki içinde olan toplumsal bir varlık olarak değerlendiren Aristo, tüm eski Yunan ahlakçıları gibi, bireyin en yüksek amacının mutluluk ve dolayısıyla "iyi bir hayat"ı gerçekleştirmek olduğunu öne sürmüştür. Kant, aksine, insanın mutluluğa ulaşmak amacıyla donatıldığını red etmektedir. Çünkü mutlu olması için insana yalnızca itkileri yeterlidir. Ama, insanda içgüdülerinden başka bir de *akıl* vardır ve bu akıl denen güç de, insanı mutluluğa ulaştırmada iyi bir kılavuz değildir (Gökberk, 1994:406)

^{vi}Nussbaum, bireyin kendi iyi kavramını oluşturması, kendi hayatını planlaması için gerekli faktörlerin resmini oluşturmayı amaçlamıştır (Karaçay-Çakmak, 2006: 132). Nussbaum, insanın gelişiminde göz ardı edilmemesi gereken temel ölçütlerin kesin bir listesini oluşturarak, listeyi şu şekilde sıralamıştır:

1) *Hayat (Life)*: Normal bir yaşam süresinin sonuna kadar yaşayabilmek. Çok erken ölmek ya da yaşamaya değmeyecek kadar çok kısa bir yaşama sahip olmamak.

2) *Sağlık (BodilyHealth)*: İyi bir sağlığa sahip olmak; üretken olmak, yeteri kadar beslenebilmek; yeterli bir eve sahip olmak.

3) *Bütünlük (BodilyIntegrity)*: Bir yerden başka bir yere özgürce hareket edebilmek; saldırıdan, cinsel tacizden ve şiddetten uzak olmak; üremede (evlilikte) seçim şansına sahip olmak.

4) *Duyumlar, Hayal Gücü ve Düşünce (Senses, ImaginationandThought)* : Duyularını kullanabilmek, hayal kurabilmek ve düşünebilmek. Bunları insancayerine getirebilmek. Ayrıca, bunları yerine getirirken yeteri kadar eğitime sahip olmak.

5) *Duygular (Emotions)*: Dışardaki insanlarla ve cisimlerle sevgi bağı kurabilmek; (bizi) kişiyi sevenleri ve kollayanları karşılıklı biçimde sevebilmek. Sevdiklerimizin yokluğunda büyük üzüntü duyabilmek.

6) *Muhakeme-Pratik Akıl (PracticalReason)*: "İyi" kavramını düşünebilmek. Birisinin yaşamını planlamada iyice düşünüp karar verebilmek.

7) *Yakın İlişki (Affiliation)*:

A) Birileriyle yaşayabilmek; diğer insanlara ilgi ve yakınlık duymak; farklı sosyal ilişkiler kurabilmek; başkasının içinde bulunduğu durumu düşünebilmek.

B) Kendine saygı duyabilmek; diğerlerinin haklarına sahip olabilmek; diğer insanlarla eşit olmak.

8) *Hayvanlar-Bitkiler (OtherSpecies)*: Hayvanlarla, bitkilerle ve doğa ile yakın ilişki kurmak ve ilgi duymak.

9) *Oyun (Play)* : Gülebilmek, oyun oynayabilmek, eğlenebilmek.

10) *Çevresinde Kontrol Gücünün Bulunması (Control overOne's Environment)*:

A) *Siyasi*: Siyasi seçimlere etkin bir şekilde katılabilmek; siyasi katılım hakkına sahip olmak; serbestçe konuşma hakkına sahip olmak.

B) *Maddi*: Mülk sahibi olabilmek; diğerleriyle eşit mülk haklarına sahip olmak; diğer insanlarla eşit haklar çerçevesinde iş arayabilmek; iş yerinde insan yerine konmak; diğer işçilerle karşılıklı tanıma içerisinde anlamlı ilişkiler kurabilmek. (Nussbaum, 2006:58-59; Alkire, 2002: 188).

^{vii}Tabloda, Solava ve Alkire'nin (2007) çalışmalarından derlenen güçlenme tanım ve kavramlarını göstermektedir.

^{viii} Yoksullukla mücadelenin diğer iki ayağı güvenlik ve fırsatlardır. Bkz. 2000-1 *World Development Report: Attacking Poverty*. WB/Oxford UP.

^{ix} Banka'nın güçlenme yaklaşımı çerçevesinde güçlenmenin dört temel faktörü bulunmaktadır: Bilgiye erişim, katılım, sorumluluk, yerel örgütsel kapasite.

^x Burada yoksullukla mücadelenin arkasında yine büyüme odaklı bir politika gözlenmektedir. Bu bakış açısı çerçevesinde yoksulluk sürdürülebilir büyümenin gerçekleşmesi yolunda bir engeldir.

^{xi} Örneğin, bkz: World Bank 2000: 10, 73

^{xii} Kadını Güçlendirme İlkeleri şunlardır: Eşitlik İş Demektir.

1. Cinsiyet eşitliği için üst düzey kurumsal liderlik oluşturulması

2. İş yerinde, kadınlara ve erkeklere adil bir şekilde davranılması- insan hakları ve ayrımcılık yapılmaması ilkesine saygı gösterilmesi ve desteklenmesi

3. Tüm kadın ve erkek çalışanların sağlık, güvenlik ve refahının sağlanması

4. Kadınlar için eğitim, mesleki eğitim ve kariyer gelişiminin desteklenmesi

5. Kadınları güçlendiren girişim geliştirme, tedarik zinciri ve pazarlama uygulamalarının yapılması

6. Toplumsal girişimler ve destekler yoluyla eşitliğin geliştirilmesi

7. Cinsiyet eşitliğinin sağlanması için gelişmelerin ölçülmesi ve kamuoyuna açık olacak şekilde raporlanması

(UN Global Compact/Women's Empowerment Principles (Equality Means Business) <http://www.weprinciples.org/Site/Overview/> (erişim: Şubat 2013)

^{xiii} DAWN (Development Alternatives for Women in New Era), Güneyli feminist aktivist, araştırmacı ve politika yapımcıların kurduğu bir ağıdır. İlk nüveleri BM'nin 1985'deki Nairobi toplantısında geliştiren bu ağ, özellikle kadının güçlenmesi odaklı alternatif bir kalkınma modeli öne sürmüşlerdir.